

1903

5. На волі. Музика для жіночого хору на діточі голоси в супроводі фортепіано. Слова К.Малицької. (Підписано В.Лебедевої). На автографі дата 13/VIII. Зберігається у відділі рукописів ЛНБ ім. В.Стефаника. Фонд НТШ №480/XVII.

1904

6. Даремне, пісне. (Музика для хору мужеського на слова І.Франка). Станіслав, 1904, (Вид-во «Станіславського Бояна». Ч.2. Другий наклад).
7. І не питай мене. Слова О. Луцького. Львів-Лейпціг. Українська накладня, б.р. – 3 с. (Пісні на один голос в супроводі фортепіано).
8. Непереглядною юрбою. (Музика для чоловічого хору а капелля на слова І.Франка). Перемишль. З печатні уділової, 1904. – 2 с. (Вид-во «Станіславського Бояна», №6).
9. Пісне моя! (Музика для мішаного хору а капелля на слова І.Франка). Другий наклад. – 3 с. №5.

1907

10. Січ у поході (Марш). Музика для чоловічого хору в супроводі фортепіано. Слова К.Малицької (підписано В.Лебедевої). На автографі дата: 17/V – 1907 р. Зберігається у відділі рукописів ЛНБ ім.В.Стефаника. Фонд НТШ №480/XXII.
11. Річенька. (Хор без слів, місця і дати написання). – 1 с. Зберігається у відділі рукописів ЛНБ ім.В.Стефаника. Фонд НТШ №480/XVI-XXI.
12. Шкільний гімн на честь Т.Шевченка. (Слава! Слава!). Муз. для жіночого хору. – 2 с. Рукопис зберігається у фондах Малої музичної академії ім. М.Лисенка.

1911

14. Роксоляна. Опера історична в 3-х діях з прологом (Скорочене лібрето І.Луцика). Коломия. Накл. Й.Стадника, 1911. – 16 с. (Театральна бібліотека, №7). Неопубліковані твори.

Romana Dudyk

CREATIVE ACTIVITY OF DENYS SICHYNSKY OF STANISLAVIVSKY PERIOD

In the article the questions of creative activity of Sichynsky, who made a great contribution to the development of Precarpathian musical art.

Олександра Німилович

**ТВОРЧА ПОСТАТЬ ОТЦЯ МИКОЛИ КУМАНОВСЬКОГО ТА ЙОГО
ЗБІРКА КОЛЯД «З УСТ НАРОДУ»**

У статті розглядаються етапи творчої діяльності о.М.Кумановського (1846-1924) як композитора, диригента, фольклориста. Основна увага приділена аналізу його фольклорної збірки «З уст народу» (1877).

На обрії культурного процесу другої половини XIX ст. – початку XX ст. ім'я о. Миколи Кумановського постає в сузір'ї таких діячів музичного мистецтва, як о. П.Бажанський, о. М.Копко, о.

Й.Кишакевич, Я.Вінцковський (Ярославенко), Г.Топольницький, Я.Лопатинський та ін., що своїми творчими здобутками розвивали національні, духовні та професійні традиції української культури. Хоча творчість цих митців формувала передумови для розвитку західноукраїнського музичного мистецтва, розквіту таланту галицьких композиторів О.Нижанківського, Д.Січинського, С.Людкевича, В.Барвінського та ін., їхня спадщина залишається недостатньо знаною, проте в останнє десятиліття з'явилися нові дослідження, що заглиблюються у вивчення незаслужено забутих сторінок їхньої творчості [5; 13].

М.Кумановський – священик української греко-католицької церкви, був одним із організаторів українського національного, громадського і культурного життя в Галичині, цитрист-виконавець, композитор, диригент, чиє ім'я було відоме у 70-90-х рр. XIX ст. – початку XX ст. На сторінках тогочасних періодичних видань, у сучасних довідкових матеріалах [11, 20], працях Я.Михальчишина [12], Л.Ханик [21] зустрічаємо досить скупий перелік створеного, окремі біографічні відомості. У фундаментальних працях О.Барвінського [1], Б.Кудрика [8], М.Загайкевич [3], Л.Кияновської [5] о.М.Кумановський згадується як сучасник П.Бажанського, М.Котка, Я.Вінцковського, Г.Топольницького, Й.Кишакевича, Й.Вітошинського, Амврозія Крушельницького та ін. Більш розгорнутий творчий портрет подано у статті О.Німілович [14]. Маловідомою залишається фольклорна праця М.Кумановського «Колядки з уст народу»[9].

Метою публікації є визначення вагомого внеску о.М.Кумановського в розвиток української музичної культури, а завдання статті полягає у висвітленні основних етапів творчості та характеристики і популяризації хоч і невеликої, проте значущої його збирацької спадщини. У пропонованій публікації намагаємося зробити спробу доповнити коляди і щедрівки з посиланням на їх варіанти в інших друкованих джерелах.

Народився Микола Кумановський у 1846 р. в с. Іванс (тепер Іване-Золоте) Заліщицького району Тернопільської області. З юнацьких років він приділяв велику увагу збиранню фольклору, дуже любив музикувати, хоровий спів. Втім, йдучи за покликанням і традицією тодішніх часів, студіює теологію і в 1880 р. закінчує Львівську духовну семінарію. У 1885 р. о.М.Кумановський отримав парафію в с.Німшин (тепер Галицького району Івано-Франківської області) [2]; кілька років був парохом в с.Різдва на Прикарпатті. Помер о. М.Кумановський 18 листопада 1924 року в с.Німшин. За час душпастирської праці митець постійно керував церковними хорами, багато концертував як цитрист-віртуоз, а також творив музику.

Хорові композиції М.Кумановського, а переважно – це в'язанки народних пісень, входили до репертуару львівського, дрогобицького, самбірського, бориславського, чернівецького «Боянів» і написані в традиційній манері хорового письма. Композитор об'єднував у цільні хорові в'язанки споріднені за тематикою обробки народних пісень. В'язанка «Летів орел» (1898) увібрала три пісні: «Летів орел понад море», «Ой зацвила калинонька в лузі», «Ой там, на горі, малювали малярі»; до в'язанки під загальною назвою першої пісні «Помалу, чумаче, грай» (1898) увійшли ще «Скажи мені правду, мій милий козаче» та «Ой ходила дівчина бережком»; в'язанка «Ой на горі жито» (1880) включає ще й пісню «Ой вийшла дівчина». У 1909 р. була написана в'язанка «Ой вербо, вербо». Всі композиції створені для мішаного хору а capella.

Система виразових засобів, які композитор застосовує, щоби переконливо відобразити настрій та зміст творів, є доволі розлогою, адже М.Кумановський використовує зведення голосів в унісон, рух рівнобіжними терціями, вживання контрастного звучання tutti і solo, вміло використовує інструменталізацію голосів, поєднання і протиставлення різних голосових барв, чим наголошує видову належність кожної пісні до дівочих чи парубочих. Автор виходить за межі гомофонно-акордової гармонізації, впроваджує органний пункт у сопрано і басах, що створює колористичний ефект.

«В'язанки народних пісень» М.Кумановського були видані у бібліотеці «Львівського Бояна», де з 1891 р. публікувалися новинки хорової літератури. Своїми хоровими творами, які набули великої популярності в кінці XIX – на початку XX ст., М.Кумановський прагнув відтворити образний світ народної музики.

Чільне місце у творчій спадщині композитора займає музика духовно-релігійного змісту, адже добре знаючи релігійні обряди, розуміючи роль музики в них, М.Кумановський створив «Панахиду по напіву церковному» a-moll для чоловічого хору та «Заупокійну Службу Божу» c-moll для мішаного хору. В «Панахиді», опублікованій у Львові в 1911 р., М.Кумановський виступив «гармонізатором» українських церковних наспівів. «Заупокійна Служба Божа», що вийшла друком власним накладом автора у видавництві Брайткопфа і Гертля в Лейпцигу в 1911 р., вирізняється яскравими рисами композиторської індивідуальності; поряд із використанням церковних наспівів, композитор творить оригінальні номери, позначаючи їх криптонімом Н.К. (Николай Кумановський – О.Н.). У церковній музиці М.Кумановського попри дещо примітивну фактуру «слід підчеркнути поправне голосоведення, як також спробу зужиткування деяких призабутих стародяківських наспівів» [8, 104], – так зазначав композитор, музикознавець і педагог Б.Кудрик у своїй праці «Огляд історії української церковної музики».

У галузі інструментальної музики М.Кумановський створив композиції для цитри та три фортепіанні п'єси: «Первоцвіт», кадрили (1874); «У нашому гаю», кадрили; «Думка і коломийки» (1880). Фортепіанні твори написані на теми українських народних пісень, а у третій частині «Первоцвіту» М.Кумановський використав тему із пісні С.Воробкевича «На марші». Цим п'єсам притаманна гомофонно-гармонічна фактура, тематичний матеріал завжди проводиться у партії правої руки із переважно октавно-акордовим акомпанементом. Автор ретельно проставив відтінки, штрихи, а темпові позначення та визначення характеру виконання фортепіанних творів подав італійською мовою. Композиції вийшли друком в Ставропігійському інституті у Львові, а дохід було передано на благодійні цілі для бурси в Станіславові. Попри деяку одноманітність фактури та форми згадані композиції М.Кумановського завдяки свіжості тематичного матеріалу через звернення до народної творчості служили збагаченню тогочасного репертуару і творили ґрунт для розвитку професійного музичного мистецтва.

М.Кумановський був чудовим виконавцем-цитристом, творив для цього інструмента, популярність якого була настільки великою, що цитра часто заміняла фортепіано в сім'ях галицької інтелігенції. У доробку композитора знаходимо дві «В'язанки народних пісень» для цитри та «Три народні пісні» для двох цитр, що вийшли друком у дев'ятому випуску «Бібліотеки музикальної» у Львові в 1882 р.

На ниві фольклористики праця галицьких культурних діячів ХІХ ст. спочатку обмежувалась невеликою групою шанувальників усної словесності (І.Галька, В.Залеський, Щасний Саламон, Д.Лепкий, О.Кольберг), що видавали фольклорні праці, збираючи і записуючи народні обряди, звичаї, вірування. Починаючи від 1877 р., з'явилися збірники українських етнографічних матеріалів (переважно пісень): Биковського, Мошинської, Руліковського, Поповського, Шаблевської, Рокосовської, Наймана, Рошкевичівної, Ів. Колесси, Томашевської, Н.Лещишака. Вартий уваги і доробок М.Кумановського.

Записи коляд і щедрівок «З уст народу», які М.Кумановський здійснив у селі Ковалівка Коломиїського повіту ще в часи навчання у Львівській духовній семінарії, були опубліковані в 1877 р. [9]. Хоча у цій праці відсутні мелодії пісень та їх паспортизація – риса, притаманна майже для всіх старих фольклорних збірників, та не всюди вірно відтворено місцевий виговор – все ж знаємо, що записані вони від селян села Ковалівка. Наукова вартість зібраного матеріалу очевидна, оскільки це була перша збірка, де зосереджено дев'ять зразків обрядових пісень коломиїського Підгір'я. У вступному слові редакції часопису «Правда», де публікувалась праця, зазначалось, що такі матеріали на той час дуже підтримувалися задля зібрання і збереження «скарбів усної народної словесності, а вдруге, що в той спосіб може захопити наших земляків до дальшого записування пісень і т.д. з уст народу...» [9, 298].

За змістом і об'єктом величання до збірки увійшли три коляди дівчині: «Була в батечка одна донечка», «По горі, горі пави літали», «А в горі, горі садочок посажений»; дві – хлопцеві: «Ой в полі, поли стоять намети», «Ой гордий, пишний, пане Василю». Коляди дівчині багаті на різні мотиви. Так, в коляді «Була в батечка одна донечка» присутній мотив сватання і заміжжя, де оспіву-

МУЗИЧНА УКРАЇНІСТИКА І СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

ється краса дівчини, що порівнюється із ягодою. Два варіанти цієї коляди, що споріднені текстово з колядкою із збірки М.Кумановського, але без подання мелодії, знаходимо у книзі «Колядки і щедрівки» (упорядник О.Дей) [7, 445] в записах В.Шухевича, здійснених у селах Тюдів та Яворів на Гуцульщині. В коляді «По горі, горі пави літали» дівчина збирає пір'ячко, яке ронять пави, і плете собі вінок. Одягнувши його, йде до церкви і запитує людей та свою матір, чи личить їй, а згодом зустрічає панських слуг, один з яких задає їй три запитання, ставлячи умову, коли вона не відгадає, буде його дружиною. Дівчина розумно і влучно відповідає, а тоді запитує парубка. М.Кумановський у збірці зазначав, що подібну коляду записав Жегота Паулі лише з відмінним закінченням. Варіанти цієї коляди знаходяться у фольклорних збірках Я.Головацького, І.Колесси, В.Гнатюка, В.Шухевича, О.Потебні та ін. Чотири найближчі до запису М.Кумановського варіанти тексту подає О.Дей [7, 354; 355; 357; 358], а також вміщує п'ять варіантів мелодій:

ПО ГОРІ, ГОРІ

Жвавенько

По го-рі, го-рі па-ви хо-ди-ли. Свя-тий ве-чір!
Па-ви хо-ди-ли, пір'-я гу-би-ли. Свя-тий ве-чір!

ПО ГОРІ, ГОРІ ПАВИ ЛІТАЛИ

Рухливо

По го-рі, го-рі па-ви лі-та-ли. Гей, дай, бо-же!
А по до-ли-ні пір'-я ро-ня-ли. Ой дай, бо-же!

ПО ГОРІ, ГОРІ ПАВИ ХОДИЛИ

Вельми поважно

По го-рі, го-рі па-ви хо-ди-ли. Ой дай, бо-же,
па-ви хо-ди-ли, пір'-я гу-би-ли, ой дай, бо-же!

ПО ГОРІ, ГОРІ ПАВИ ХОДИЛИ

Не поспішаючи

По го-рі, го-рі па-ви хо-ди-ли, свя-тий ве-чір,
па-ви хо-ди-ли, пір'-я гу-би-ли, свя-тий ве-чір!

ПО ГОРІ, ГОРІ ПАВОНЬКИ ХОДИЛИ

Повільно

По го-рі, го-рі па-вонь-ки хо-ди-ли, й а в'їй, по-в'їй,
 в'їй же, ві-тронь-ку, все по-ги-хень-ку на Ду-най!
 Па-вонь-ки хо-ди-ли, пір'-єч-ко гу-би-ли; Й а в'їй, по-в'їй,
 в'їй же, ві-тронь-ку, все по-ги-хень-ку на Ду-най!

Ще один текстовий варіант «Ой у садоньку павоньки ходять» знаходимо у фольклорно-літературному альманасі «Руської Трійці» – «Русалка Дністровая», записаний І.Вагилевичем біля Калуша в с.Ясень від селянина Гаврила Фльорки [18, 79; 184].

Колядці «А в горі, горі садок посажений» властива символіка, яка дещо споріднює її з весільними обрядовими піснями («будування мосту милому з жовтої покости»).

Колядка хлопцеві «Ой в поли, поли» змальовує красу та вміння парубка, який прекрасно «на клернет грає, краще співає», а науку цю передала йому мати. Коханою парубка виступає найкраща дівчина – царева дочка. Подібну коляду знаходимо і в книзі «Колядки і щедрівки» [7, 334]. Проте якщо у варіанті, записаному М.Кумановським, парубок прекрасно грає і співає, то у варіанті «А в полі, в полі, близько дороги», записаному в 1830-х рр. в с.Різава на Галичині, що знаходиться у збірках І.Вагилевича та В.Гнатюка, чудово грає і співає дівчина, а її нареченим виступає гречний молодець.

Коляда «Ой гордий, пишний, пане Василю» сповнена динамікою дії і змальовує облогу Хотина хоробрим воїном, який відмовляється від різних дарів – коня-ворона, миски червоних, однак приймає лише «гречную панну королівну». Один із варіантів тексту коляди «Гордий та пишний пане Іване», яка також відтворює облогу Хотина, записав В.Шухевич у с.Яворів на Гуцульщині [7, 144]. Другий варіант – «Ой гордий, пишний, гречний молодець», записаний Х.Ящуржинським в с.Молодецьке Уманського повіту, текстово дещо споріднений із записом М.Кумановського. Але тут парубок-воїн визволяє із турецького полону «Царський город». За це «вивели йому великі дари, великі дари – панну Ганну» [7, 217-218]. О.Дей [6] подає два варіанти мелодії цієї коляди:

ОЙ ГОРДИЙ, ПИШНИЙ, ГРЕЧНИЙ МОЛОДЧЕ

Помірно

Ой гор-дий, пиш-ний, греч-ний мо-лод-че,
 ой дай, бо-же, ой що ж згор-да та й по-чи-на-єш?

ОЙ ГОРДОПИШНИЙ ПАН ГОСПОДАРЮ

Хутенько

Ой гор-до-пиш-ний пан гос-по-да-рю!
 Доб-рий ве-чір! Ой гор-до-пиш-ний пан гос-по-да-рю!

У збірці вміщено дві християнізовані коляди. Народження Ісуса Христа, поради святих Богородиці про те, яке ім'я надати Синові, змальовано у коляді «В господаречка на подвіречку». У центрі уваги цього фольклорного зразка – піклування про немовля, а також зворушливо тепло змальований образ матері. Опис розп'яття Христа подано у коляді «У господаря новії двори».

Яскравою сторінкою щедрувальної обрядовості є театралізована її частина. Святкування щедрою вечора не обходилося без народних вистав з рядженням. Найпопулярнішим різновидом новорічного рядження була «Меланка». До персонажів ряджених входили Меланка як головна дійова особа, жандарми, жиди, цигани та ін. Докладний та один із перших описів галицького обряду «Меланки» подав о.М.Кумановський у фольклорній збірці, що дає уявлення про його побутування та спосіб виконання в тому чи іншому регіоні, зокрема в селі Ковалівка Коломийського повіту. У книзі «Колядки і щедрівки» [7, 584-585] пісня «На Меланії» із збірки М.Кумановського подана у автентичному варіанті без суттєвих змін. Завершує збірку щедрівка «В саду кирничка», яка відтворює ритуал, пов'язаний з водою, «таїнствами» хрещення Ісуса Христа.

Отже, збірка коляд «З уст народу» о. М.Кумановського є важливим внеском у становлення етнофольклорної наукової думки в Галичині. Ця публікація, що підготовлена понад 120 років тому, – це глибока шана композиторові, диригентові, цитристу-віртуозу, збирачеві фольклору, священникові Миколі Кумановському. Оперта на народнопісенний матеріал, творча спадщина уродженця мальовничого подільського краю сприяла становленню, розвитку і популяризації нашої національної музичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський О. Спомини з мого життя. – К.: Смолоскип, 2004.
2. Вісті з єпархії Львівської // Діло. – 1885. – Ч.36.
3. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. – К., 1960.
4. Історія української музики в шести томах. – Т. 2: Друга половина ХІХ ст. / Ред. колегія: Т.П.Булат, О.С.Олійник, А.К.Терещенко. – К.: Наук. думка, 1989.
5. Кияновська Л. Творчість отця Йосифа Кишакевича. – Львів: Поклик сумління, 1997.
6. Колядки і щедрівки / Упоряд. О.Дея. – К.: Наук. думка, 1965.
7. Колесса Ф. Усна словесність / Упоряд. Б.Луканюк, О.Смоляк. – Тернопіль: Підручники та посібники, 1996.
8. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики / Упоряд. і автор передм. Ю.Ясиновський. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995.
9. Кумановський М. Колядки з уст народу // Правда. – 1877. – №№ 8, 9.
10. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / Упоряд. З.Штундер. – Львів: Дивосвіт, 1999. – Т. І.
11. Медведик П. Діячі української музичної культури (матеріали до біо-бібліографічного словника) // Записки НТШ. Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т. ССХХVI.
12. Михальчишин Я. З музикою крізь життя / Упоряд. Л.Мелех-Яросевич. – Львів: Каменяр, 1992.
13. Музичні твори Євгена Купчинського. – Львів, 2004.
14. Німилевич О. Композитор, дослідник, виконавець – отець Микола Кумановський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. Серія: Мистецтвознавство. – №2(11). – Тернопіль-Київ, 2003. – С. 3-9.
15. Новинки // Діло. – 1893. – Ч. 111.
16. Новинки // Діло. – 1894. – Ч. 101.
17. Новинки // Діло. – 1894. – Ч. 162.
18. Письма з краю // Діло. – 1898. – Ч. 252.
19. Русалка Дністровая / Вступ. стаття, прим., підг. текстів М.Шалати. – К.: Дніпро, 1987.
20. Франко І. Руська народна музикальна гармонія // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 33. – С. 25-29.

21. Ханик Л. Історія хорового товариства «Боян». – Львів, 1999.

Olexandra Nimylovytch

**CREATIVE PERSONALITY OF THE PRIEST M.KUMANOVSKIJ AND HIS
FOLKLOR COLLECTION «Z UST NARODU»**

This article features important stages of the creative activity by priest M.Kumanovskij (1846-1924) as a composer, conductor and folklore's collector. The attention is focused on his folklore collection «Z ust narodu» (1877).

Росіна Румар

**РОЛЬ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МУЗИЧНОМУ ЖИТТІ
ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті розглядається роль діячів культури польського походження та їх особистий внесок у музичне та загальнокультурне життя Західного Поділля другої половини ХІХ– початку ХХ століття.

Територія Поділля – це унікальний в етнокультурному відношенні регіон, який увібрав у себе мистецькі надбання не тільки титульного народу, але й польського, російського, єврейського, молдавського, вірменського. Взаємовпливи етнічних культур на території краю відбувались неоднорідно. З одного боку, вони природно взаємодіяли і взаємопроникали одна в одну у мистецьких та просвітницьких формах діяльності, що часто було зумовлено економічною співпрацею. З іншого боку, кожна етнічна група намагалась зберегти неповторність, своєрідність духовних традицій, плекала свої звичаї.

Саме чисельність і активність польського населення на Поділлі в ХІХ ст., а також наявність спільного ворога для поляків і українців – російського самодержавства – спричинила такі тісні і плідні контакти в літературі та мистецтві на східних теренах України, і зокрема на Поділлі.

Не одне покоління українських істориків-краєзнавців досліджувало діяльність видатних діячів польського походження, які проживали на території Західного Поділля і присвятили свої надбання українській культурі та науці. У червні 1999 р. в м. Хмельницькому відбулася міжнародна конференція «Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки». Деякі матеріали цієї конференції, зокрема статті О.Пажимського [6], В.Прокопчука [7], А.Сваричевського [9], торкалися музичних сторінок життя поляків на території Західного Поділля. П.Я.Слободянюк у своїй книзі «Культура Хмельниччини» [10] присвятив частину матеріалу іноетнічним особливостям краю, де висвітлюється мистецька діяльність поляків. Деяка частина культурологічного матеріалу публікується в періодиці. Однак останнім часом бракує спеціальних музично-історичних розвідок, в яких би докладніше висвітлювалася роль польських музикантів-професіоналів і аматорів у розбудові української культури краю.

Мета статті – деталізувати відомі раніше, але недостатньо досліджені факти історичних витоків музичної культури, які пов'язані з діяльністю митців польського походження і дослідженням їх ролі в музичному житті Подільського краю, та надати цим фактам хронологічної послідовності.

Історія подільської культури сягає глибини віків. Вона позначена впливом різних іноетнічних культур, травмована нищівними війнами, національно-релігійним і шовіністично-ідеологічним гнітом, розмиванням традицій і звичаїв, забороною мови, нищенням інтелігенції, спустошенням храмів, руйнуванням національних пам'ятників і, врешті-решт, втратою ідеалів. Багато інформації стерлося з народної пам'яті, відійшло в небуття разом з історичними подіями та їх творцями.

Характеризуючи польський вплив на подільську культуру, треба мати на увазі те, що наприкінці ХVІІІ ст. на Поділлі поляки становили більшість правлячої державної, релігійної та господар-